

Статья посвящена проблеме дискурсивного анализа произведений каракалпакского поэта И.Юсупова при переводе на английский язык и некоторым приёмам смысловой передачи заголовков произведений с учётом сохранения идеи автора.

The given article is devoted to the problem of discursive analysis of the works of the Karakalpak poet I.Yusupov in translation into English and some approaches of transferring a sense of titles' taking into account the author's intention.

**T.JUMAMURATOV TÍN POEZIYASINDA WATAN ANA TOPÍRAQ
TEMASINÍN SÚWRETLENIWI**

F.Otarbaeva – talaba

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

Tayanch so'zlar: poeziya, mavzu, lirika, g'oya, adabiy aloqalar.

Ключевые слова: поэзия, тема, лирика, идея, литературные взаимосвязи.

Key words: poetry, theme, lyrics, idea, literary interrelations.

T.Jumamuratov házirgi dáwir qaraqalpaq ádebiyatınıń hár tárepleme rawajlanıwına óziniń lirikalıq, satiralıq qosıqları, osherk hám gúrrinleri, pyessa hám poemaları menen salmaqılı úles qosqan úlken talant iyesi. Ol xalqımız arasında lirika hám satirik shayır sıpatında urıstan keyingi jılları belgili boldı. Shayırdıń dáslepki lirikalıq qosıqları 1956-jılı “Júrek muhabbatı” degen qosıqlar toplamında basılıp shıqsa, onnan beri de shayırdıń “Doslıq”, “Zamanlaslarım”, “Dáwrán juldızları”, “Tańlamalı shıǵarmaları”, “Tolqında”, “Káramatlı tulǵa”, “Tańlamalı shıǵarmaların I, II Tomı”, “Túrli ótkeller”, “Doslıq haqqında qosıqlar”, tuwılǵan kúniń 90-jıllıǵına baǵıshlap shıǵarılǵan “Ómirimniń ózi filosofiya” poeziyalıq toplamları menen “Mákarya sulıw” qosıq penen jazılǵan romanı basılıp shıqtı.

Shayır shıǵarmaları tuwısqan rus, ózbek, qazaq, tatar, bashqurt, avar, qumıq tillerinde járiyalandı. Misalı, rus tilinde “Makariya sulıw” romanı Tashkentte, Nókiste 1975-78-jılları baspadan shıǵarıldı.

Ol oris hám jáhán klassikalıq ádebiyatınıń wákılleriniń tuwısqan xalıqlar ádebiyatlar wákılleriniń bir qatar shıǵarmaların qaraqalpaq tiline awdardı. Shıǵıs klassikalıq ádebiyatınıń belgili wákili Omar Hayyamnıń rubayları parsı tilinen qaraqalpaq tiline tolıǵı menen awdardı.

T.Jumamuratov xalqımız arasında qosıqların yadın suwırıp salıp aytatıǵın, kerek jerinde yadın qosıq shıǵara alatıǵın talantlı tókpe shayır boldı. Onı xalqımızǵa jaqınnan tanıtqan ruwıy baylıqlardıń biri folklorlıq dástúrlér. Shayır jaslayınan xalıq danalıǵın tıńlawǵa hám oqıwǵa janı qumar, zeyinli hám qatıqulaq bolıw menen birge ana tili menen ádebiyatınıń bay gázıynesinen, shıǵıs hám batıs mádeniyatı durdanalarınan sheber paydalanadı.

Qaraqalpaq ádebiyatın rawajlandırıwdaǵı usınday xızmetleri ushın onı hókımetimiz “Xalıqlar doslıǵı” hám “Húrmet belgisi” ordenleri menen sonday-aq bir neshe medallar menen sıyılıqladı.

Usı tiykarda onıń “Qaraqalpaq bolǵalı”, “Qaraqalpaq at qaldı” hámde óziniń tuwılıp ósken Moynaq rayonınan baslap qaraqalpaq xalqınıń barlıq rayonlarına arnap “Nókisim”, “Moynaqta”, “Ámiwdarya”, “Ellikqala”, “Taxtakópir”, “Shomanay”, “Shimbaydıń”, “Aralım” siyaqlı qosıqlardı jazadı.

Bulardıń bárshesinde tuwılǵan jerge, watanga bolǵan mehir-muhabbatın jırlaydı.

Onıń “Qaraqalpaq at qaldı” qosıǵında:

Jawǵa qamın berdi, tórin bermedi,
Gelle ketpey qarıs jerin bermedi,
Oylap tursam, ata-baba gáripler,
Ómir ushın ne músiybet kórmedi! [1:49]

-dep jırlap ótkendegi ata-babalarımızdıń qanday qıyın dáwirlerdi, jawgershiliklerdi bastan keshirsede milliy miyrasları menen mádeniyatın, el-xalqın hám tuwǵan jerin kózdiń qarashıǵında saqlap qalǵanlıǵı maqtanısh sezimleri menen jırlanadı.

Shayır poeziyasında xalqımızdıń kúndelikli ómirin, miynet adamlarınıń erisip atırǵan tabısların, tınıshlıq, paraxatshılıq, doslıq temalarına qosa, xalıqlar doslıǵın, adamlardıń bir-birine bolǵan doslıq qatnasların, is-háreketlerindegi qolaysız illetlerdi satıra otı menen áshkaralaw anıq kózge taslanadı.

T.Jumamuratovtıń dóretiwsılıǵında arnaw, táriyp qosıqları kóp. Onıń dóretperine qarasaq, qaraqalpaq úlkesinde shayırdıń izi túspegen, kewline oy salmaqan jerdiń ózi joq siyaqlı.

Úlki sóz zergeri A. Dabilovtıń sózi menen aytqanda “Haqıyqiy shayır dep Tilewbergendi aytıwǵa boladı”.

Onıń shıǵarmalarınń úlken bólegin onıń tórtlikleri quraydı. Tórt qatarlı, belgili bir filosofiyalıq mazmunǵa qurılǵan, hár qanday waqıyaların rawajlanıwını aqırǵı nátiyjesin kórsetiwge aylanǵan. Shayırdıń tórtlikleri zaman hám adamlar haqqındaǵı,

keleshek áwladlar haqqındaǵı oyları, turjımlı sózler, shıǵarǵan húkimleri, ómirden alǵan tájiriwbeleri bolıp tabıladı.

Shayırdıń dóretiwsılılıq jolında burılıs jasaǵan bir qosıq bar, bul “Moynaqta” shıǵarması. Egerde Abbaz shayır óziniń bir shıǵarmasında “Otız bestı jetpiske aldırǵan” dep miynet adamın táriyplegen bolsa, T. Jumamuratov jıǵırmaǵa tolıqan miynet adamın obrazın dóretdi. Ol qosıqtıń mazmunında hám intonaciyasında kórinedi. Moynaqta tuwılıp, shayırdıń balalıq jılları sol jerde ótedi.

Tuwıldım da, jastan sonda kóp boldım,
Shadı ósip, qurǵın boldım, toq boldım.
Yadın shıqqas shomılǵanım, júzgenim,
Aydında móldir suwlı kók kóldiń.

-Qay jaqta

-Aqqum Maypoz, Tentek arna, Moynaqta. [2:69]

Usılayınsha óziniń tuwılıp ósken Moynaq rayonu haqqında aytıp, ondaǵı sulıw tábiyattı, biyǵam balalıǵı ótken jerlerin maqtanısh sezimleri menen jırlaydı. Ondaǵı hár bir nársege itibar qaratıp tuwılǵan jerdiń ullılıǵın ish-ishinen sezedi.

Jáne de “Qaraqalpaq bolǵalı” qosıǵında bolsa watannan shıǵıp qayda baramız? .

Bul jerler ata-babalarımızdan qalǵan teberik jer, ullı miyras ekenligi, kelip shıǵıw táriyxı haqqında keltirip ótedi.:

“Qaraqalpaq bolǵalı

Qaraqalpaq at qaldı,

Ne kórmegen qaraqen”-

Degen maqal bar eken. [3:72]

T.Jumamuratov xalıqlar doslıǵı temasına da ayrıqsha itibar berdi. Onıń “Qırǵız dostıma”, “Qazaq jigitine” qosıqları bar. Bul qosıqlarında xalıqlardıń buzılmas doslıǵı turmıshlıq faktleri poetikalıq pikirlewge salıw arqalı súwretlenedi.

Solay etip, T.Jumamuratov 50-jıllarǵa kelip, dóretiwsılılıq ideya-tematikalıq, janrlıq, kórkemlik jaqtan da ádewir dárejede óskenligi bayqaladı. Misalı, shayır poeziyasında shıǵıs hám klasikalıq poeziyada keń qollanılǵan muxalles (“Jarasar”), tórtlikler, gázzel (“Nawayı haqqında”), termeler (“Adamzat”, “Quwanış penen uwayım”, “Qostarlar”, “Bolur tawdıń basında”), tolǵaw (“Jırawlar tolǵawı”, “Sır tolǵawı”) tuwısqan xalıqlar ádebiyatında keń qollanılǵan úsh qatarlı (“Nókis”), segiz qatarlı (“Jańa jıldı”) qosıqları, ballada janrında (“Shimbaylı qız” “Otırpa”), táriyp, arnaw qosıqları jáne de qosıq penen jazılǵan feleton (“Kórgen isti etti k bayan”), aytıs (shayırdıń qazaq aqını Úmbetali Quralaev penen aytısı, dayısı Palman menen muǵallım jigit Kárimbay Musaev penen aytısı), jáne de xalıq satıraları shayır dóretpeleriniń tematikalıq hám janrlıq formaları menen bayıǵanlıǵınan derek beredi. “Qızlar házili”, “Tiklengen tuw” piesaları teatr saxnalarında qoyılǵan. Ol qaraqalpaq ádebiyatında yumor-satiralıq qosıqtıń rawajlanıwına úles qosqan shayırlardıń biri.

Shayır “Tolqında” toplamı ushın Qaraqalpaqstanıń Berdaq atındaǵı Mámleketlik sıylıǵınıń laureatu boldı.

Jáne de onıń “Qarataw” qosıǵında neshe mın jıllıq miyrasqa iye, ullı tulǵalarımızdı kórgen kóp ásirlik baylıqqa iye bolǵan qarataw tawı haqqında jırlaydı.

Bir mın jıldı tolar bir jasıń,

Tariyx-sırǵa tolı hár tasıń.

Babardıń kórdiń diydarın,

Beruniy de senıń sırlasın.

Qaratawım yoshtı qozǵaysań,

Sáwkeleli sulıw qızdaysań. [4:40]

Avtordıń kózqarasında, jazıwshı yaki shayır demek-talantqa bólgengen insan. Onıń hesh nárse bolmaǵanda da, talantlı bolıwı tiyis. Al, shıǵarma qaharmanı -jazıwshınıń “hámme nárse

barjay, tek bir kemisi-jalgız talant"! Bunnan artıq yumor bolar ma?! degen edi.

T.Jumamuratov haqqında Ukrayına Jazıwshılar Awqamının prezidiyumu bilayınsha táriyipler keltiredi:

"Siz ózinizdiń shıǵarmalarınızda tuwǵan xalqınızdıń qaharmanlıq islerin sheber jırlaysız, satıranıń otı menen talay-talay unamsız qaharmanlardı órteysiz. Ómirińiz uzaq bolǵay".

Bul táriyipler oǵan ádil baha boldı.

Haqıyqatında da, shayırdıń qaraqalpaq ádebiyatın rawajlandırıwǵa qosqan úlesi girewli.

Ádebiyatlar

1. Jumamuratov T. Ómirimniń ózi filosofiya. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2005.
2. Jumamuratov T. Aralǵa keldim oralıp. Baspǵa tayarlaǵan: M.Jumamuratova. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2016.
3. Jumamuratov T. Túrli órkeller. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1983.
4. Jumamuratov T. Tolqında. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1970.

Ushbu maqolada qoraqalpoq poeziyasida katta o'rin tutgan T.Jumamuratovning ijodi va undagi tugilgan yer, vatan tuprogiga bolgan hurmat izzatning tasvirlanishi haqida aytilgan. Bu maqola orqali uning vatanga bo'lgan sadoqatini kórishimiz mumkin.

REZYUME

РЕЗЮМЕ

В этой статье говорится о том, что в произведениях известного каракалпакского поэта Т.Жумамуратова ярко показано любовь к родине, родной земле и своему народу. В мире каракалпакской поэзии он творчество поэта занимает видное место. В строках стихов поэта мы можем увидеть чувства поэта преданность и любовь к своей родине.

SUMMARY

In the article the author tries to show how famous Karakalpak poet T.Jumamuratov expresses his feelings – love for Motherland, his country and people in his works. The creative work of the poet takes an honorary place in Karakalpak poetry. In the lines of his poems we can see the poet's devotion and love for his Motherland.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДӘСТАНЫ «ҚОБЛАН»: ЖҪЙНАЛЫҒЫ, БАСЫП ШЫҒАРЫЛЫҒЫ ХӘМ ИЗЕРТЛЕНИҒЫ ТАРИЙХЫНАН

К.С.Палымбетов – филология илимлериниң кандидаты, доцент

Әжанияз атындағы НМПИ жанындағы ХБХҚТҚА аймақтық орайы

Таянч сўзлар: достон, жиров, вариант, версия, монография, мақола.

Ключевые слова: эпос, сказитель, вариант, версия, монография, статья.

Key words: epos, jirau (a teller of a folklore), variant, version, monograph, article.

Қарақалпақ халқының тарийхы, мәдениеті, турмысы хәм этнографиясы менен бирге жасап, раўажланып киятырған фольклор материалларын, соның ишинде дәстанларды жыраў-бақсылардан жазып алыў иси ХХ әсирдиң басларында рус илимпазлары тәрәпинен басланды. Бунда дәслепкилерден болып, Петербург университетиниң шығыс факультети студенти, профессор Мелиоранскийдиң шәкірти И.А.Беляев 1903-жылы еки ай даўамында қарақалпақлар арасында болып материаллар жыйнады. Ол жыйнаған материаллардың ишинде сол ўақытта Қыпшақта (хәзирги Әмиўдөрйя районы) жасайтуғын қарақалпақтың Кенегес урыўынан Имамқулы деген жыраўдан «Ер Қобланның қыссасы, қарақалпақтың жыры» деген ат пенен «Қоблан» дәстанын жазып алады. Дәстан Қобланның Көбиклиге атланыўынан басланып, Алшағырды жоқ етип, мурады-мақсетине жетиўи менен таммланады. Усыннан баспада жәрияланған жери Қобланның жигитлери менен Көбиклиге қарап, Аштарханға барғанға шекемги ўақыясы [2:58-59], «Қоблан» дәстанының бул варианты дәстанның басқа вариантлары менен салыстырғанда көп ўақыяларды өз ишине толық қамтып алмаған. Соған қарамастан бул вариант биринши рет жазып алыныўы, биринши рет баспада көриниўи жағынан үлкен әҳмийетке ийе [9:242]. Буннан соң ХХ әсирдиң 30-жылларынан баслап жергиликли халық арасынан аўызеки әдебиетке қызығыўшы адамлар, илимпазлар, шайыр, жазыўшылар тәрәпинен миллий мийрасларды жыйнаў, жазып алыў жумыслары қызғын қолға алынды. Нәтийжеде, басқа дәстанлар менен қатар, «Қоблан» дәстаны 1939-жылы жазыўшы, илимпаз Н.Жапақов хәм халық мийрасларын жыйнаўшы С.Мәўленов тәрәпинен Қоңырат районында жасайўшы белгилли қарақалпақ жыраўы Есемурат Нурабуллаевтан жазып алынады. Усы вариант Төртқүлде 1941-жылы, Нөкисте 1959-жылы «Қарақалпақ мәмлекет баспалары»нда, соңынан 1981-жылы Нөкисте «Қарақалпақстан» баспасында «Қарақалпақ фольклоры» көп томлығының (20 томлық) VIII томында, 1995-жылы V томлықтың биринши томында басылып шықты. Буннан тысқары «Қоблан» дәстанының усы варианты 1987-жылы «Қарақалпақстан» баспасында А.Наумов, Д.Айтмуратовлардың аўдармасы менен рус тилинде басылды.

Елимиз ғәресизликке ерискеннен соң миллий дәстанларымызды толық түринде қайта басып шығарыў ислери алып барылып, Қарам жыраў варианты 2009-жылы «Қарақалпақ фольклоры» 100 томлығының XIII томында Ташкентте «Мәънавият» баспасынан басылып шықты.

Илимпаз Н.Дәўқараев 1936-жыллардан баслап қарақалпақ

Жузмақлап айтқанда, Т.Жумамуратов қарақалпақ поeziyasında watan, tuwılǵan jer temasin tereń mazmun menen jırlaǵan. Shayır kópshilik qosıqlarında bir ǵana watan, tuwılǵan jer, doslıqtı qoymastan, mıymandos, tatuwlıqtı súyiwshi xalıq ekenligin sheberlik penen táriyipleǵan.

Qaraqalpaq ádebiyatı poeziyasında salmaqılı hám áhmiyetli orıńǵa iye shayır xalqımızdıń yadında máńgi saqlanadı. Ólmes mıyrasları bolǵan shayırdıń shıǵarmaları ele ásirlerden ásirlerge ótip jasaydı.

фольклоры хәм әдебияты жөнінде илимий изертлеў басланды [5:34-35], - деп жазады. Усы жыллардан баслап улыўма қарақалпақ фольклоры үлгилери менен қатар «Алпамыс», «Қыркыз», «Едиге» дәстанлары хәм «Қоблан» дәстаны бойынша да бахалы илимий пикирлер айтыла баслайды. Мысалы, 1945-жылы Нөкис қаласында өткерилген Өзбекстан Илимлер Академиясының көшпели сессиясында О.Кожуров «Қарақалпақ фольклоры хәм оның изертлениўи» деген темада баянат жасайды, ол «Қоблан» дәстанындағы Қоблан өз атланысларында барлық жерде қалмақлар менен саўаш жүргизеди, бул қыпшақларға белгилли барлық елдерди қалмақлар жайлаған, деген сөз деп жазады. Және де қысқаша болса да «Қоблан» дәстанын қазақлардың «Қобланды» дәстаны менен салыстырады. Ол қазақ дәстаны «Қобланды» сулыў хәм образлы. Бирақ, қарақалпақ дәстаны «Қоблан»дағы ерлик, бақтырлық ислер оғада қызықты. Қарақалпақ дәстаны қазақ вариантынан кейинирек пайда болған [7:43], - деген пикирлерин айтады. Бул пикирлер еле де анықтықты, изертлеўди талап етсе де, «Қоблан» дәстаны бойынша дәслепки илимий пикирлер еди. «Қоблан» дәстаны 1941-жылы басылып шыққаннан соң республикамыздағы оқыў орынларының оқыў бағдарламаларына хәм сабақлықларға киргизилип, оқыўшыларға үйретиле балады [15].

«Қоблан» дәстанының қалған вариантлары арадан 20 жыл өткеннен соң жыраўлардан жазып алынды. Буған себеп, екінши жәхан урысының басланыўы, урыстан соңғы халық хожалығын қайта тиклеў жумыслары, оның үстине, 1950-жылларда миллий мийрасларға басланған идеологиялық сиясий топылыстың жүргизилиўи, яғный XIX әсирде жасаған Бердақ шайырды реакцион шайыр деп қаралаўлар, «Алпамыс», «Қоблан», «Едиге» сыяқты т.б. миллий мийрасларымызды буржуазиялық-феодаллық дәўирди сөз ететуғын, халыққа жат идеядағы дәстанлар деген айыптаўлардың тағылыўы себеп болған еди. Усындай надурасы критиканың себебинен 1952-1954-жыллары «Қоблан» дәстанын мектептерде оқытыў хәм изертлеў жумыслары бираз иркинишке ушырайды [16:93]. Мысалы, 1952-жылы Қ.Муратов «Қоблан» дәстаны феодаллық-буржуазиялық әдебиеттың бир түри» дегенге усаған айыптаўды тағады хәм дәстанның идеясы бойынша бир қанша тийкарсыз критикалық көзқарастарын билдирген [13]. Дәстанды усындай орынсыз айыптаўлардан қорғаў бойынша рус илимпазы А.К.Боровков, жергиликли илимпазлар Н.Дәўқараев, Қ.Айымбетов, Б.Исмайлов, И.Сағитов, Қ.Максетовлар бир қанша жумыслар иследи. Әсиресе, Н.Дәўқараевтың 1951-жылы Москвада Шығысты изертлеў